

КОНТЕКСТУАЛНЕ МЕТАФОРИЧКЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ГЛАГОЛА ГОВОРЕЊА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у конкретној говорној ситуацији. Контекстуално условљене метафоричке значењске реализације глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко сазнање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација повезана је првенствено с њиховом могућношћу да синкретично моделују говорну ситуацију. Метафоричком моделирању подвргнути су различити елементи комуникативног процеса, а анализом је утврђено да су најподложније семантичкој трансформацији спољашње компоненте акта говорења диференциране семама-конкретизаторима: 'интензитет звука' (*џрми, џраска, џршћии, крека, лаје, рика, рове, урла, чайаиши, разцаболи се, разцаколи се*), 'брзина (темпо) говора' (*ломоиши, меље, брбоће*), 'нејасност говора' (*мумла, мрмња, џамка*) и чиниоци интегрисани семантичким знаком 'говори којешта' који реферирају на садржај говора (*баје, дрнда, жвака, меље, шроја, шраска, шршља*). Глаголи-метафоре којима се на дијалекатској језичкој слици света вербализује концепт говорења поседују велики креативни потенцијал који се актуелизује у говорном чину под утицајем језичког и изванјезичког контекста.

Кључне речи: концепт говорења, контекстуална глаголска метафора, призренско-тимочки говори.

Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Глаголи говорења непосредно означавају процес говорења у његовим најразличитијим варијацијама.

Овај глаголски микросистем актуелно је поље савремених лингвистичких истраживања због свог комуникативног значаја, квантитативности и употребне вредности. Међутим, у словенској науци још увек није нормиран

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

класификациони модел глагола говорења, јер ставови лингвиста нису уједначени у погледу лексичко-семантичке и стилско-семантичке организације овог глаголског скупа. У руској науци преовладавају два приступа: с аспекта првог – термин „глаголи говорења” обухвата све глаголе којима је изражен говорни акт, тј. све глаголе који обележавају процес говорења у његовим различитим видовима (И. А. Езолка, М. И Кролљ); друго становиште одваја план језика и план говора, разликујући притом појмове „глаголи говорења” и „потенцијални глаголи говорења” (В. П. Бахтина, Р. С. Качинская, према Цыганова 2008). Заступници ове тезе глаголе говорења дефинишу као глаголе који означавају процес говора независно од контекста, док под потенцијалним глаголима говорења или синонимским заменама глагола говорења подразумевају глаголе који у контексту врше функцију глагола говорења. То су полисемични глаголи чије је значење говорења ситуационо условљено и у лексикографским дефиницијама се бележи као секундарно.

Концепт говора на језичкој слици света попуњавају, између осталих, јединице које припадају лексичко-семантичком систему глагола говорења као доминантној језичкој форми изражавања свих комуникативних нијанси. Лексичко-семантичка група глагола говорења базни је репрезент концепта говора и обједињује глаголске лексичке јединице с општом категоријално-лексичком семом 'говор' и класом 'процес', репрезентујући когнитивно моделиране функције и денотативно пространство чина говорења. Овај скуп интегрише све глаголске јединице које садрже семантички примитив 'говорити'. Инваријантна сема денотативног карактера семантички варира у зависности коју димензију говорног акта изражава, најчешће померајући садржај у конотативну сферу, а на том се значењском плану актуелизују емотивно-експресивни елементи стилског и прагматичког типа и функционалностилска компонента. У централној зони концепта ситуиране су семантички и стилски неутралне ознаке којима се денотира процес вербализован доминантом *говори́ти* „служити се говором, саопштавати нешто речима, казивати“. Периферији гравитирају стилски маркиране метафоричке номинације, које категоријални садржај 'говорити' реализују у контексту, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе.²

Контексти актуелизују многобројне аспекте општег појма глагола говорења. Метафоричкој модификацији подлежу различити елементи комуникативног процеса,³ при чему метафоричке реализације испољавају моделе концептуализације овог когнитивно значајног сегмента објективне стварности за

² „Јединице другостепене номинације (експресиви) преко одређених квазистереотипа носе и чувају информацију о наивној језичкој слици света одређене језичке заједнице, за разлику од јединица првостепене (примарне) номинације које преко одређених стереотипа носе и чувају информацију о концептуалној слици света” (Ристић 2004: 47).

³ Глаголи говорења су тровалентни, с обзиром на чињеницу да комуникативну ситуацију чине три компоненте: два учесника у комуникацији (говорник и слушалац) и информација коју један актер преноси другоме. Због тога се у контекстима говорна ситуација кристалише управо у аспектима који се реализују у позицијама карактеристичним за глаголе говорења: позиција субјекта (адресанта), позиција објекта (адресата), позиција објекта (садржај исказа).

језичко сазнање и одражавају језичку креативност и лингвокултурне карактеристике носилаца конкретних језика, односно говора.

Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација првенствено је повезана с њиховим потенцијалом да максимално, синкретично моделују говорну ситуацију. Метафоричко моделирање говорне ситуације располаже читавим комплексом језичких средстава, којима се конкретизују димензије комуникативне сфере. Механизмом метафоричке номинације захваћени су следећи аспекти говорне ситуације:

- карактеристике спољне форме говора, његове акустичко-физиолошке особености;
- карактеристике садржаја исказа;
- карактеристике комуникативне стране говора;
- указивање на тип говорне ситуације;
- аспект намере говорења, подстрекивања конверзације;
- аспект емоционалног односа говорника према саговорнику и емоционална оцена (Васиљев 1971).

Наведени аспекти нису међусобно потпуно издиференцирани и често се истовремено актуелизују (нпр. упоредо са емоционалним односом и оценом јавља се и компонента која реферира на садржај и тип комуникације; глаголи-метафоре који интерпретирају спољашњу страну говора регуларно указују и на емоционално стање говорника, које се конкретизује детаљнијим елементима).

Досадашње анализе глагола говорења у руском језику показују да парадигматски односи унутар групе манифестују законитости неких од аспеката комуникативне ситуације. Најразличитије се метафорички моделује спољна форма речи, израз и комуникативне карактеристике и особености говорног чина. Компаративно истраживање метафоричких номинација говорне активности у руском и енглеском језику (Џиганова 2008) резултира тврдњом да се процес говорења у оба језика означава и метафоричким номинацијама, тј. глаголима са секундарним метафоричким значењем који у датом семантичком пољу реализују номинативну функцију – денотирају процес говорења у контексту комуникативне ситуације. Анализирани глаголи у оба језика показују висок степен сличности у номиновању овог сегмента објективне стварности, што се може објаснити суштинским значајем процеса комуникације као објекта номинације, потребе да се тај процес изрази у јединству свих његових садржајних, формалних, аксиолошких, акустичких, функционалних ознака. У психолошкој перцепцији говора код оба народа примећује се тенденција тражења паралеле између човековог гласа и других извора звука, јер је и у руском и у енглеском језику семантичка деривација најчешће усмерена на акустичке елементе говорења. Разлике које се испољавају у виду квантитативних и квалификативних неједнакости лексичко-семантичких група и у њиховој унутрашњој организацији детерминисане су етноспецифичним моделима комуникације, као и одсуством деривационе (мотивне) базе у једном језику у односу на други (непостојање глагола чије се основно значење семантички варира). Диференцијација се уочава у искоришћености појединих деривационих база, па је

тако за енглески језик карактеристичан процес преношења, тј. поимање говора као објекта предаје, преноса, док је за руско језичко сазнање значајан процес употребе објекта, односно говор се схвата као објекат деловања. Ауторка овог компаративног истраживања проналази дистинктивне лингвокултурне црте на основу семантичко-деривационих схема, које манифестују следеће специфичности: већа дистанцираност субјекта од објекта говорења и већа слобода израза присутна је у руској лингвокултури, док је код Енглеза приметан виши степен одговорности за изговорену реч.⁴

Глаголи говорења у савременом српском језику предмет су истраживачке пажње Стане Ристић, која их представља, на примерима облика глагола *рећи* и *казати*, као метајезичке модификаторе и локутивне карактеризаторе говорног поступка (Ристић 2006, 2007). Испитујући лексичку семантику експресивних глагола, С. Ристић издваја типове глаголских јединица конотативног значења, међу којима 10. парадигми припадају експресиви са семантичким примитивом „рећи / говорити, престати говорити“. Испитивање експресивних глагола и структуре њиховог значења у српском језику (Ристић 2004) показује да експресиви са значењем говорења актуелизују актанте мере, количине, интензитета (*млетити*, *жвакати*, *сукаити*, *вуновлачитити*, *урлатити*), начина (*ђрокитлатити*, *лајатити*, *блејатити*, *кокодакати*, *ђукнути*), циља, намере (*йецкати*, *зуцкати*, *звоцати*, *чаншрати*, *шоциљати*), одсуства смисла (*йрабуњати*, *найрабуњати*, *лајрдати*, *лујати*, *лујешати*, *бубнути*, *звекнути*), престати говорити (*завезати*, *умукнути*). У семантици глаголских експресива којима се означава процес говорења реализује се субјективна оцена по параметру пожељности / непожељности, којом се најчешће изражава негативан емоционалан однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности (Ристић 1997: 173). На основу тумачења семантике глаголских експресива могуће је реконструисати схему језичке слике човека и начина њене концептуализације код носилаца српског језика, а квантитативна супериорност експресивних глагола говорења у односу на вербалне репрезенте осталих категорија радњи и стања, демонстрира лингвокултурну чињеницу да је чин говора у фокусу језичке креативности српске језичке личности и да се овај сегмент стварности (говорење и комуникација) поима као доминантна људска активност.

⁴ С посебним интересовањем руски слависти истражују глаголе говорења у народним говорима. Ј. А. Бесонова поставила је методичку основу компоненцијалне анализе дијалекатских глагола говорења и сврстала их у јединствено микропоље, које функционише као фрагмент „поља речи“ (Бесонова 2008). Критеријум по којем се одређује да ли глагол припада датом пољу јесте постојање субјекта (обавезна позиција) и објекта (необавезна позиција) који успостављају контакт помоћу језичких јединица (Бесонова 2011). Иста ауторка проучавала је семантику глагола говорења у орловским говорима са структурног, комуникативног и културолошког аспекта и према циљу говорног чина, односно централним семама (‘произносити’, ‘выражать мысль’, ‘сообщать’, ‘взаимодействовать’, ‘побуждать’, ‘оценивать’) поделила их у шест лексичко-семантичких група (Бесонова 2001). Лексичко-семантичком анализом глагола говорења у Нижегородској области бавила се Љ. С. Коршунова, разврставши их у две подгрупе по физиолошко-акустичким и садржајно-смисленим особеностима говорног акта: „характеризующие глаголы говорения“ и „глаголы речевого действия“ (Коршунова 2002). Семантичко-стилистичке карактеристике ЛСГ глагола говорења описала је И. А. Крилова (Крылова 1996), а парадигматска својстава метафоричких глагола у различитим аспектима говорне ситуације разматра Н. О. Кирилова (Кириллова 2006).

Дијалекатским глаголима говорења и њиховом семантичком класификацијом бавила се Р. Жутић у раду *Синонимски односи у лексичко-семантичкој жруји глаголских лексема с доминантом зборим 'говорим' у јабланичком говору (јужозајадно од Лесковца)* (Жутић 2011). Из овога рада преузели смо одговарајући лексички материјал којим је репрезентовано стање у домену *Verba dicendi* у јужноморавским говорима.⁵ Наша анализа заснива се на грађи ексерпираној из дијалекатских речника говора југоисточне Србије, тако да је истраживањем обухваћен читав ареал призренско-тимочке дијалекатске области. За потребе овог истраживања сачинили смо корпус од лексема преузетих из *Речника говора јужне Србије* (Златановић 2011), *Тимочког дијалекатског речника* (Динић 2008 + допуна *Речнику* у рукопису), *Речника говора јабланичког краја* (Жутић 2005), *Збирке речи из Призрена* (Чемерикић, <http://prepis.org>) и *Жаргонске лексике југоисточне Србије* (Марковић, Трајковић 2018). Глаголске лексеме којима се означава процес говорења дистрибуиране су у денотативне номинације и експресивне јединице, а из фонда експресива екстраховани су глаголи-метафоре на основу следећих критеријума:

1. у обзир су узети глаголи који секундарном семантичком реализацијом обележавају процес говорења;
2. глаголи који улазе у семантичко поље 'говор' метафоричким значењем које се актуелизује у одређеној комуникативној ситуацији;
3. глаголске лексеме чије је секундарно значење са категоријалном семом 'говори' забележено у дијалекатским речницима;
4. глаголи који нису лексикографски евидентирани, а који у разговорном језику остварују функцију метафоричке номинације говорног процеса, нису разматрани.
5. глаголи који искључиво у контексту преобликују значење у статус именована говорне активности и такве разговорне семантичке варијанте нису регистроване у речницима, не улазе у зону нашег истраживања.

Одабрана лексика, прецизније лексичко-семантичке варијанте речи које за своју реализацију захтевају одређени комуникативни контекст, подвргнута је когнитивно-семантичкој и функционално-стилској анализи, са лингвокултуролошким освртом, што је условило избор метода (теорија семантичког

⁵ Анализом упутница и инпут-анализом Р. Жутић испитује синонимске односе у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом *зборим 'говорим'* и на основу лексичко-семантичке парадигме глаголе говорења у јабланичком говору разврстава у девет синонимских редова са доминантима *зрдим / иззрдим, галамим / изгаламим се, луйешам, свађам се, иишам (ишшужем), иодсшичем / иодсшакнем, зунђам, кревелим се и муцам* (Жутић 2011).

Т. Милосављевић на основу централних сема у лексичко-семантичкој групи глагола којима се означава процес говорења издваја пет подгрупа глагола говорења у српском призренском говору: 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори', 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара', 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче', 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором', 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'. Даља подела врши се на основу сема нижег ранга, које конкретизују говорну ситуацију или допуњавају основне семе описујући сам говорни чин (Милосављевић 2017: 133).

поља, компоненцијална анализа, метод контекстуалне анализе, метод концептуалне анализе) и детерминисало задатке рада:

1. семантичка класификација и систематизација метафоричких глагола говорења у говорима призренско-тимочке дијалекатске области;
2. структурирање микропоља глагола-метафора са хиперсемом 'говорим' у призренско-тимочким говорима;
3. откривање функционално номинативне специфике глагола са секундарним метафоричким значењем 'говори';
4. одређивање степена експресивности и функционално-стилских карактеристика дијалекатских метафоричних глагола говорења;
5. утврђивање општег и специфичног у дијалекатском микросистему глагола говорења.
6. утврђивање лингвокултурних специфичности призренско-тимочке дијалекатске личности.

Контекстуално условљене метафоричке значењске реализације глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко знање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи у дијалекту имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Метафоричком моделирању подвргнути су различити елементи комуникативног процеса, а с обзиром на вербалну репрезентацију за дијалекатску језичку личност најзначајнији су: смисао садржаја, комуникативна намера, мера говорења, начин говорења, интензитет гласа, почетак говорења.

Елементи комуникативног процеса					
смисао садржаја	комуникативна намера	мера говорења	начин говорења	интензитет гласа	почетак говорења

Метафоричко моделовање говорне ситуације располаже комплексом језичких средстава којима се дати аспекти конкретизују, варирајући општу појмовну вредност комуникативног процеса и, разлажући категоријалне компоненте, сужавају перспективизацију појединих сфера говорења.

Смисао садржаја	
одсуство смисла	досађивање говором

Комуникативна намера			
прекоровање	убеђивање/ наређивање	започињање свађе (вербалног конфликта)	оговарање

*Не бунáри, не мóгу да те слúшам.
 Ајде, жéно, не жвања́ћај.
 Иде по селó и жвања́ћори таквó, она́кво.
 Бóље си ћу́ти, не мља́скај.
 Му́ва се по чари́ију и свáшта трáска.
 Ај, не трóпај, бóга ти.
 Кад он тресне, да умреш од смеха.
 Не тупи више!
 Само се нешто утепу́је.
 Ма свира туј нешто, не га ни слушам.*

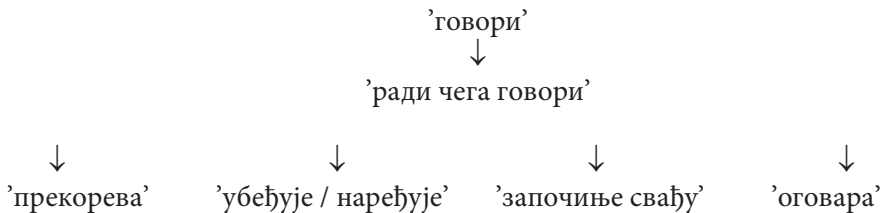
1.2. Смисао садржаја – досађивање говором (‘досађује садржајем говора’):
гња́ви, да́ви, догло́це, дрнда, жва́ка, жвако́ше, заврзу́је, затраку́је се, затлицу́је се, зво́ца / свóнца, прч’ка, пња́ка, пу́ни стéл’е, уда́ви, и’џмка.

*Ми́кни ми се од гла́ве, немој ви́ше да ме гња́ви.
 Дóста брé, ми́кни ми се од гла́ве и немој ви́ше да ме да́виш с те́ј тво́је палáвре.
 Дóста дé, штó прч’каш ту́ј све́јено?
 Дóста дé, до́кл’е ч’е ми и’џмкаш ту́ј?
 Ми́кни ми се од гла́ву, не ми заврзу́ј ту́ј теке гл’éј сво́ју рабóту.*

Микрогрупа глагола која репрезентује аспект садржаја говорења грана се по садржају својих конституената у два ужа скупа. Један окупља лексеме којима се обележава потпуно одсуство смисла говорења, док је други значењски усмерен ка адресату, тј. његовој емоционалној реакцији на садржај говорења. Синонимске метафоре интегрисане семантичком компонентом ‘говори којешта’ бројчано надмашују остале скупине, што манифестује примарну позицију овог елемента у поимању комуникације. Метафоре које реферирају на испразност онога што је изречено најчешће су мотивисане звучним ефектима (*шраска, шроја, луја*) или начином узимања хране (*жва́ка, жвања́ћа, жвања́ћори, жватóри, мља́ска*). Објективно негативан семантички садржај метафоричким преносом додатно је истакнут, при чему се интензивира степен експресивности и изражава субјективни став. Негативна оцена садржаја емоционалније је изражена глаголима са интегрално-диференцијалном семом ‘досађује говором’, који углавном асоцирају са физичким злостављањем (*да́ви, гња́ви, гу́ши*) и са активностима паса (*и’џмка* ‘лаје’, *догло́и’е*). Контекст који активира пренос глаголске номинације на садржај који примарно није у вези са сфером говорења ситуационо је детерминисан и може бити језички и ванјезички условљен. Садржај комуникације провоцира субјективну оцену слушаоца (‘то је бесмислено, глупо’), покреће његов емотивни однос (‘то је досадно’) и из пасивне га ставља у позицију активног учесника – говорника, док екстралингвистички фактори (сценарио по којем се комуникација одвија, који укључује параметре као што су социјални статус, социјалне улоге, узраст, околности и сл.) утичу на избор експресивне ознаке (метафоре) за чин говорења бесмислица, с наглашеним прагматичким моментом, односно с намером да то буде јасно

особи са којом се комуницира, при чему се активира функционалностилска компонента – адресант себи даје за право да своје недопадање, гнушање, презир изрази на подругљив, груб начин. Избор експресивне, метафоричке номинације за изражавање негодовања на садржај исказа директно маркира однос између учесника комуникације и одражава изванјезички контекст који омогућава експресивни језички израз. Лексикографске илустрације уз дате лексеме сугеришу одређени тип говорне ситуације у којима се метафоричност актуелизира како би се постигао виши степен експресије, што се обично остварује у условима неформалне, фамилијарне комуникације, између саговорника међу којима постоји извесна блискост (породична или пријатељска) која обезбеђује комфорност и слободу у изражавању. Секвенце из народних говора упућују и на социјални моменат, који је важан чинилац у конструисању међуљудских односа и њихове комуникације. Запажа се извесна супериорност друштвене улоге адресанта, а стереотипни однос који допушта употребу негативно конотираног експресива је однос супружника, при чему муж с омаловажавањем третира садржај говорења жене. Адресант директно, у дијалогској форми испољава свој став и афективно жели да забраном (која је формализована негацијом) блокира изношење садржаја, који оцењује као непримерен и испразан, или одбијањем и удаљавањем саговорника жели да прекине конверзацију у случају да му је понуђени садржај незанимљив, досадан, оптерећујући.

2. Комуникативна намера

2. 1. Комуникативна намера - 'прекорева': *ака, глоце, дрнка, дрнкори, ђебри, ђустри, жвањћа, жвањћори, звоца / свонца, изђибри, изђустри, изака, изрота, изружи, исканта, искарим, исперда, искарти, исмеши, икрчи, канта, кара (се), кастри, коледује, љага, наапа, нароти се, наака се, ољага, перда, прокастри, подсмеши, ружи, рота, сколедује, смеши, снаједе, талти, цврчи...*

Цел век си ме глодал, па си решил да ме доглоцеш.

Нечу да им у кавану да ми после онај моја баба не жвањћа.

Пушти ју нек си жвањћори.

Кара ме башта кд се забам из школу.

А ви два ме наапасте ни кривога, ни дужнога. – Наапа га, котличе га учини. – Што ти валаше да гу наапаш тако пред свет.

Не мог д им с вас у кавану, ел кд се врнем дом, онај моја има да ми цврчи.

2. 2. Комуникативна намера - 'убеђује / наређује': *бáри, декњу́е, кáни, наковéнта, нату́тка, подбади́ња, подбодé, подбóдне, подму́не, рéди, ту́тка, упе́за, упези, ушрафи...*

Декњу́ем му, ко да не, али óн то́ј не зарезу́је.

Наковента га брáта ми да кúпи пла́ц.

Онај дечко цело вече бари ону цуру.

Једва ме упезао да му помогнем.

Упезио сам ћалета за паре.

Ушрафио га да му фарба ограду.

2.3. Комуникативна намера - 'започиње свађу': *бодр́чка, галáти, глóдне, глoц'е се, докáчи се, заáпе, зóдáви се, заи́да се, издрíблa, изрíба, кáра се, кајдису́е, кајди́ше, кóмса се, кóшка се, наáпа, наkéља се, покóшка се, покарамбáса се, поцáвeља се, поцáмбáси, поцáпа, прéчка се, спрéчка се, тeрка се, цáпа се, цавéља, цoља́ви се, цóса се...*

Къд се напíе, кајди́ше на лју́ђе.

Што се, брe, тóлко цoља́виш, смíри се.

2.4. Комуникативна намера - 'оговара': *бeди́, врéви с полóвин у́ста, жвáка, жвакóри, жвáњаћа, жвања́ћори, жватóри, иску́ди, испљу́је, ла́је, олаја́ва, опáња, пљу́је...*

Квó си ти жвакáла од мeн по салó, курвољíно eднá?

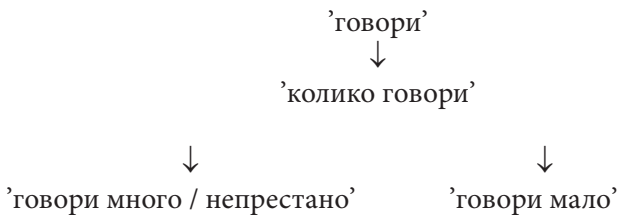
Немо́ј да те чу́јем нá да жвáњаћаш нештó од мeн.

Неши́о си лајао о мени. – Немо́ј да лајeш и́роштив њeга, не заслужује.

У оквиру глаголске групе која секундарно номинује процес говорења налази се солидан број лексема које актуелизују интенцију субјекта, манифестујући однос адресанта према адресату. Комуникативна намера говорника концептуализује се као прекореванање, убеђивање, наговарање, почињање свађе, вербални конфликт и оговарање. Управо је сегмент комуникативне стварности који одражава вербални контакт, односно изражава однос према саговорнику најактивнији и најпродуктивнији у језичком сазнању говорника са југоистока Србије, што би се могло означити као лингвокултурна специфичност призренско-тимочке језичке личности и као одлика менталитета ове говорне заједнице. Међуљудски односи и намера којом се подстиче конверзација у центру су комуникативне ситуације за носиоце призренско-тимочких говора, с обзиром да је ова група глаголских метафора бројчано супериорна у домену глагола говорења, парадигматски комплексна, семантички раслојена, функционално искоришћена, стилски разноврсна. У говорним ситуацијима прекореванања и провоцирања расправе наглашена је емоционалност говорника која, као изванјезички контекстуални елемент, учествује у креирању семантичке структуре експресива којима дијалекатска језичка личност маркира акт говорења који интуитивно спознаје као вербалну агресију. Стање субјекта говорења и ин-

тензитет емоције којом изражава своју комуникативну намеру рефлектују се у конотативни садржај глаголске ознаке и модификују полазно значење механизмима метафоризације, мотивисаном најчешће понашањем животиња. Јединице овога типа експлицитно одражавају аспект емоционалног односа говорника према саговорнику. Прекореваче и иницирање вербалног конфликта адресант доживљава као досађивање, оцењује га као негативан поступак и свој став према репресивном говорном чину изражава платисемичним метафорама које семантичку дифузност остварују у различитим лексичко-семантичким микро-групама, а у оквиру исте категорије објективне стварности. Такве су, на пример, лексеме *жвањћа, жвањћори, жвањћори* чија функционална продуктивност проистиче из капацитета да изразе више аспеката комуникативне ситуације („1. говори којешта; 2. оговара; 3. прекоревача”), што упућује на концептуалну блискост и когнитивну повезаност ових димензија комуникативног дискурса.

3. Мера говорења

3. 1. Мера говорења ('колико говори') – 'говори много / непрестано': *балави, бамба, блебеће, блебета, ганга, ганта, дрдља, дрнда, дроби, клпа, ломоти, мѣље, трака...*

Само балави, не могу више да га слушам.

Ништа не радиш, само нешто блебећеш.

Кад почне да бамба, уши да ме забóлив, само млати нешто.

Ма, не ли га знам, ганга куде стигне.

Немој много да дробиш ел нече да буде добро за теб.

Трака како тракатаљка у воденицу.

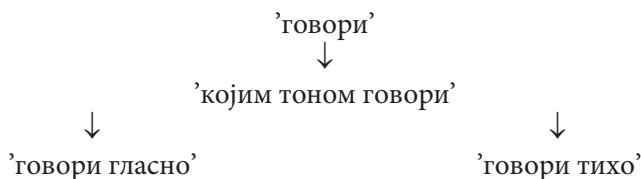
3. 2. Мера говорења ('колико говори') – 'говори мало': *економише...*

Он економише и кад прича.

Диференцијација конституената одражава поларитет који почива на дихотомији квантификатора 'много' / 'мало' уз категоријални знак 'говори'. Уочава се непропорционалност у попуњености ових сегмената на дијалекатској језичкој слици света, што демонстрира чињеницу да је за носиоце југоисточних српских говора непрестано и неумерено причање иритантно, тим пре што корелира са изношењем бесмисленог садржаја, те да за означавање овог

процеса говорници бирају пејоративне метафоре високог степена експресивности. Концептуална повезаност параметара који реферирају на квантитет и квалитет изговореног садржаја рефлектује се у значењској интерпретацији појединих језичких ознака (нпр. *бамбам* „брбљам, вревише говорим, говорим којешта“; *џанџам* „много причам; говорим којешта“; *џракам* „много причам; причам којешта“) и детерминише парадигматске везе унутар скупа. Умерена говорљивост и ћутљивост нису нарочито инспиративни дијалекатској језичкој личности и не подлежу њеној језичкој креативности, с обзиром да се у традиционалном систему вредности одмереност у говору поима као идеални комуникативни сценарио и пожељна, прототипична црта менталитета.

4. Интензитет гласа

4.1. Интензитет гласа ('којим тоном говори') – 'говори гласно': *вречи́, врѣкне, врктí, гра́ка, грми́, дрѣка, заржí, изгасíра се, издíза се, истрíша се, крѣка, натрíше се, прáска, разгрми́ се, разровé се, разџабóли се, разџака́ли се, раскрѣка се, режí, ровé, чапа́ти се, џабóли...*

Пушти га нека прáска, ч'е се испрáска, па че му про́џе л'ути́на.

Кога мíсл'иши да пла́иши те грмиши тол'íко, ме́не л'и?

Штó се, брѣ, то́лко издíзаши, као да ти гла́ву кíдамо?

Штó ти је, мо́ре ч'овѣку, те си се та́ко разгрме́ја?

Извини што сам се синоћ изгасирао на тебе, био сам љут.

4.2. Интензитет гласа ('којим тоном говори') – 'говори тихо': *дудóри, врѣви с полóвин уста.*

Чу́јем не́ћи дудóре, ал и не ви́дим.

Спољашњи елементи говора најподложнији су метафоричком моделирању, а један од аспеката говора који подлеже семантичкој деривацији јесте интензитет звука. Глаголске метафоре из акустичког домена говорења регуларно указују и на емоционално стање говорника, које се конкретизује диференцијалном квалитативном семом 'гласно' и језички се интерпретира семом интензитета, односно појачаном тоналношћу. Микрогрупа са надређеним семантичким знаком 'којим тоном говори' шире реферира на начин говорења, варирајући интегралну семантичку компоненту актуелизацијом сема конкретизатора 'говори гласно', 'говори тихо' које поларизују скуп и детерминишу парадигму уну-

тар њега. Парадигматски односи међу члановима имају антонимски карактер, с тим што је, на основу лексичког састава и примера, очигледно да је перцепција усмерена на гласан говор, што имплицира једну карактеристику поимања стварности – повишен глас иритира дијалекатску језичку личност више него тихо говорење. Несразмеран однос антонимски устројених лексичких блокова манифестује лингвокултурну чињеницу да гласно говорење одступа од прототипичне комуникативне ситуације и да се говорни чин поима као пристојан, сведен разговор, без вике и повишеног тона. Неприхватљивост оваквог облика вербалног изражавања језички се манифестује избором метафора когнитивно заснованим на вези између звукова из природе и људског гласа. Емоционално стање учесника комуникације вербализује се афективним тоном и појачаним интензитетом звука (повишеним гласом) који говорника најчешће асоцира на оглашавање животиња (врана, гавран – *грака*, коза – *врека*, *вречи*, *вректи*, *врекне*, јацац – *дрека*, пас – *режи*, *заржи*, жаба – *крекам*, *раскрекам се*), на збивања у природи (грмљавина – *џрми*, *разџрми се*), на ломљаву, пуцање (*праска*, *испраска се*). У синонимском реду метафора са интегрално-диференцијалним знаком 'говори гласно' сема интензитета интонације варира на вишим степенима скале, што уноси одређену дозу градације међу синонимима. У жаргону југоисточне Србије је забележена метафора *изгасира се* којом се сигнификује стање субјекта у ситуацији када виком, која је обично усмерена на саговорника, покушава да избаци нагомилани бес. Ослобађање емотивног притиска вербалном афектацијом појмовно се доводи у везу са испуштањем гаса. Одабир деривационих база за семантичку трансформацију садржаја преко квазистеротипа носе и чувају информацију о наивној језичкој слици света призренско-тимочке заједнице.

Сложеност овог микросистема огледа се у преклапању појединих говорних аспеката, најчешће јединица којима се интерпретирају неки од унутрашњих и спољашњих елемената. У истој концептуалној равни су намера говорника и интензитет гласа ('прекоревати' / 'гласно'; 'оговара' / 'тихо'), комуникативни садржај и мера говорења ('говори којешта' / 'пуно, много говори'). Квантитативна доминација глаголских лексема које реферирају на садржај исказа и на тон гласа демонстрирају опште црте у поимању и доживљају процеса говорења у свести призренско-тимочке дијалекатске личности.

6. Начин говора

6. 1. Начин говора ('како говори') - темпо

6. 1. 1. Начин говора ('како говори') - темпо ('брзо говори'): *блѣбѣта, дрнда, вѣргла, ломоти...*

Кад научи, само верѣла.

Ајде, ћуѣи, не ломоти воше, молим ше.

6.1.2. Начин говора ('како говори') - темпо ('споро говори / одуговлачи'): *гужви, жљѣби се, мрчи, цеди...*

Ако трѣбе нѣгде д идеш, ти немѡј млого да гужвиши, веч се спремуј и отиди.

Мука ми припадне кѣд вѣне да се жљѣби.

Ајде не мрчи!

6.2. Начин говора ('како говори') - интонација

6.2.1. Начин говора ('како говори') - интонација ('умилно говори'): *гугуче / гугуч'е, гугутѣе, гѣка / гуч'и, гѣкне, мѣзи се, цвркуће....*

Гугуч'ѣше, гугуч'ѣше, па зѣспа, злѣто матерѣно.

Кѣко гуч'и ѡна, мѡри, ч'е рѣкнеш гѣка нѣка голубѣца. – Свѣјено што гѣка, ка да ѡч'е нѣшто да ти рѣкне. – Дѡцкан гу поч'ѣло да гуч'и тѡј девѡјч'е.

На мѣ, на мѣ, тѣке гѣкне по кѡј пѣт. – Гѣкни га, гѣкни га дѣ. – Тѣко је ѡно прокл'ѣто, нѣч'е да гѣкне.

6.2.2. Начин говора ('како говори') - интонација ('дрско говори'): *брѣца се, брѣцне се, дѣса се, дѣсне се...*

Штѡ се брѣцаиш, кѣји ти је ѣѣвол?

Тиће се брѣцне на чѡвѣка.

А му нешто рѣкнеш, ѡдма се дѣса.

6.3. Начин говора ('како говори') - разговетност

6.2.1. Начин говора ('како говори') - разговетност ('јасно говори'): *поѣ / пѣва, вѣргла...*

6.2.2. Начин говора ('како говори') - разговетност ('нејасно говори'): *бѣнѣа, дрнда, жилави, мрма, мрмѣа, мрнѣа, мѣнѣа, пѣнѣа...*

Ај не дрндај тѣм.

Еј, немѡј тѡлко да га жилавиши, казуј га дирѣкно.

Сѣмо га вѣдиши ко мрда с брѣду и некѡ мрма.

Немѡј да ми мрнѣаиш, веч врѣви ко се врѣви.

Микроскупови у домену начина говорења имају антонимску структурну организацију, пресликавајући на наивној језичкој слици света крајње скаларне вредности. Интонативни аспект појмовно обједињује умилно, нежно говорење (*гугуче, гѣка*) и дрско обраћање. Темпо говора провоцира семантичку трансформацију примарног садржаја, јер су обе димензије ритма говорења когнитивно интригантне - 'брзо говори' (*ломоти, блѣбѣта, вѣргла*), 'одуговлачи'

(*гужви, жљеби се, мрчи*). Неразговетан говор такође је маркиран експресивним знаком (*дрнда, жилави*), као један од чинилаца ометања вербалног контакта. Аудио-ефекат који производи спољна форма процеса говорења на комуникативном плану, на плану декодирања прима се као стилски ефекат који се на језичком нивоу двоструко постиже: адхерентном експресивношћу – семантичком деривацијом и инхерентном експресивношћу, формалним показатељима необичности (Ристић 2004: 49). Експресивна модалност по семантичком садржају реализује се различитим моделима метафоризације, међу којима су доминантни зооморфна метафора (*гузуче / гузуч'е, гугутје, гука / гучи, гукне, цвркуће*) и метафора физичког дејства (*цеди, дрнда, ломоти, гужви, жљеби се, дуца се*). Аспекти који отежавају комуникацију мотивишу језичку продуктивност и инспиришу призренско-тимочку језичку личност, која незадовољство неразговетним и нејасним начином говорења демонстрира не само неочекиваним семантичким трансформацијама, којима се појачава непосредни утисак, већ и афективним гласовним склопом са примесама ономотопеје. Нарочитим типовима афиксалне деривације, пејоративима и хипокористицима, носиоци југоисточних српских говора изражавају презрив, али и подсмешљив однос према акустичко-физиолошким и когнитивним факторима који нарушавају конвенционалан образац комуникације. Том контексту припадају афирмативно конотиране метафоре са дијагностичким семантичким обележјем 'јасно говори', док прототипичне (међу)вредности у другим поткатегоријама којима се идентификује спољна форма говора нису лексикализоване. Вербализовани су они елементи комуникативне стварности који ремете услове пристојне и пријатне конверзације и управо ти језички знаци на дијалекатској језичкој слици света репрезентују лингвокултурни спецификум призренско-тимочке заједнице и особности њеног менталитета које се очитују у говору и говорењу (екстровертност, непосредност, повишена афективност, емоционалност).

Контекстуално условљене метафоричке реализације са значењем глагола говорења откривају многе семантичке димензије општег концепта *говор*, одражавајући различите аспекте говорног чина, карактеристичне за језичко сазнање дијалекатске језичке личности. Метафорички глаголи имају способност да актуелизују различите аспекте говорне ситуације, ширећи семантички потенцијал дате семантичке класе. Когнитивна вредност метафоричких глаголских реализација повезана је првенствено с њиховом могућношћу да синкретично моделују говорну ситуацију. Слојевитост и фигуративност семантичког садржаја дају способност глаголу-метафори да истовремено означи различите елементе комуникативног процеса.

Општа тенденција, примећена и у призренско-тимочким говорима, јесте флексибилност спољашњих компонената акта говорења и подложност семанконкретизатора 'интензитет звука' брзина (темпо) говора' и 'нејасност говора' семантичкој трансформацији (*грми, праска, прити, крека, лаје, рица, ровје, урла, чапати, разцаболи се, разцаколи се; ломоти, меље, брбоће; муња, мрмња, џамка*). Карактеристике садржаја исказа лако се варирају, тако да се чиниоци интегри-

сани семантичким знаком 'говори којешта' који реферирају на садржај говора укључују у регуларне механизме семантичке деривације, што је универзална појава, карактеристична и за испитивану говорну заједницу (*баје, дрнда, жвака, меље, трџпа, траска, тртља*). Лингвокултурна специфичност ове говорне зоне огледа се у интензивном моделовању елемената комуникативне интенције, посебно подстрекивања вербалног сукоба (*глоце, кастри, цврчи, глоци'е се, докочи се, заапе, здави се, заида се, изриба, кошка се, наапа, прчка се, џапа се*).

Глаголи-метафоре којима се на дијалекатској језичкој слици света вербализује концепт говорења поседују велики креативни потенцијал који се актуелизује у говорном чину под утицајем језичког и изванјезичког контекста. Поред општих законитости које важе у домену семантичке деривације у сфери говорења, као неисцрпном извору лексичке продукције, дијалекатске метафоричке номинације имају сопствене особености које су контекстуално условљене, пре свега екстралингвистичким фактором – комуникација се одвија у неформалним околностима, у породичном, комшијском, окружењу, у опуштеном, природном, локалном амбијенту, са саговорницима уједначеног социјалног статуса (дијалекат), приближног узраста (жаргон), тако да лексема из овог круга припадају разговорном функционалном стилу са израженом тенденцијом да експресивно маркирају говорну ситуацију. Експресивни језички израз и субјективна интерпретација говорног акта умогоме су последица особина дијалекатске језичке личности: непосредност, отвореност, слобода изражавања, емоционалност, афективност. Ово је један од приступа дијалекатском микро-систему глагола говорења и један од могућих модела за тумачење семантике глаголских експресива са циљем реконструисања схеме језичке слике човека и начина њене концептуализације код носилаца југоисточних српских говора.

Литература

- Бессонова, Ј. А. (2001). *Семантика диалектних глаголов речи в орловских говорях и отражение в ней мировосприятия их носителей* [Online]. Автореф. дис.. Доступно на: <http://www.disscat.com/content/semantika-dialektnykh-glagolov-rechiv-orlovskikh-govorakh-i-otrazhenie-v-nei-mirovospriyati#ixzz33knebfY7> [27. 3. 2019]
- Бессонова, Ј. А. (2011). Семантичко микрополе глаголов речи в литературном языке и говорях. В: *Вопросы теории и практики*, № 1 (8), 33–37.
- Васильев, Л. М. (1971). *Семантичке класе глаголов чувства, мысли, речи. Очерки по семантике русског глагола*. Уфа.
- Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, Р. (2005). Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник*, ЛП, 1–461.
- Жугић, Р. (2011). Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим 'говорим' у јабланичком говору (југозападно од Лесковца). *Зборник радова Филозофског факултета*, XLI, 51–72.

- Златковић, М. (2011). *Речник говора јуџа Србије*. Врање: Аурора.
- Кириллова, Н. О. (2006). *Метафорическе номинације у семантичком пољу глаголов речи*, [Online]. Доступно на: <https://cyberleninka.ru/article/v/metaforicheskie-nominatsii-v-semanticheskom-pole-glagolov-rechi> [27. 3. 2019]
- Крылова, И. А. (1996). *Семантико-стилијеска карактеристика ЛСГ глаголов речи*. [Online]. Доступно на: <http://cheloveknauka.com/semantiko-stilisticheskaya-harakteristika-lsg-glagolov-rechi> [29. 3. 2019].
- Марковић, Ј. и Трајковић, Т. (2018). *Речник жаргонизама јужне југе*. Ниш: Филозофски факултет.
- Миловасљевић, Т. (2017). Лексика српског призренског говора. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 1-602.
- Ристић, С. (1977). Лексика семантика експресивних глагола у савременом српском језику. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, 40, 1, 167-176.
- Ристић, С. (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, С. (2006). Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора. *Наш језик*, 37, 1/4, 15-24.
- Ристић, С. (2007). Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, 50, 793-805.
- Сазыкина, М. И. (2006). *Метафорическе номинације у семантичком пољу глаголов речи* [Online]. Доступно на: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Philologia/3_115079.doc.htm [27. 3. 2019].
- Стернин, И. А. и Саломатина, М. С. (2011). *Семантички анализ слова у контексте*. Воронеж: Истоки.
- Цыганова, Е. Б. (2008). *Метафорическа номинација речевеј дејателности: на материале глаголов русског и енглијског језиков* [Online]. Доступно на: <https://www.dissercat.com/content/metaforicheskaya-nominatsiya-rechevoi-deyatelnosti-na-materiale-glagolov-russkogo-i-angliisk> [27. 3. 2019].

Tanja Milosavljević

CONTEXTUALIZED METAPHORICAL REALIZATIONS OF VERBS IN PRIZREN-TIMOK SPEECH

The basic functions of speech, physiological-acoustic, communicative, emotional and cognitive, have shaped the lexical-semantic system of verbs of speech, which represents the dominant linguistic form in all processes of communication. The model and content of communication are determined by the semantic potential of verbal lexemes, which are realized in a specific speech situation. The contextually conditioned metaphorical semantic realizations of verbs of speech reveal numerous semantic dimensions of the general concept of *speech*, reflecting the various aspects of the act of speaking, characteristic of a linguistic knowledge of a dialectical linguistic personality. Metaphorically, verbs have the ability to realize various aspects of a speech situation, broadening the semantic potential of the given semantic class. The cognitive value of

metaphorical verbal realizations is connected primarily to their ability to syncretically model the same speech situation. Various elements of the process of communication have been subjected to metaphorical modelling, and the analysis has determined that what is most susceptible to semantic transformation are the external components of the act of speaking differentiated by semes-specifiers: 'the intensity of the sound' (*grmi, praska, pršti, kreka, laje, rika, rove, urla, čapati, razdžaboli se, razdžakoli se*), 'the speed (tempo) of speech' (*lomoti, melje, brboće*), 'the clarity of speech' (*mumla, mrmnja, dzamka*) and the factors integrated by the semantic indicator 'talking gibberish' which refers to the content of the speech (*baje, drnda, žvaka, melje, tropa, traska, trtlja*). The verbs-metaphors that are used to verbalize the concept of speech at the linguistic image of the world possess a great creative potential which is realized in the speech act under the influence of linguistic and extralinguistic contexts.

tanja77nis@gmail.com